

SPOZNAJNA TEORIJA PAVLA VUK-PAVLOVIĆA*

JONČE JOSIFOVSKI

(Skopje)

UDK 101 (457.13) »501«
Izvorni znanstveni tekst
primljen 19. 6. 1987.

Svojom delatnošću Pavao Vuk-Pavlović daleko prevazilazi ne samo sve filozofe u Hrvatskoj između dva rata, već, zajedno sa Branislavom Petronijevićem i Francetom Veberom, predstavlja jednog od najznačajnijih mislilaca u Jugoslaviji. Snaga njegove misli kao da je smirena, izražena njoj primerenim lapidarnim stilom, koji kod nas nema konkurencije. Zato njegovi radovi predstavljaju tvrdi orah za mnoge, koji tek pošto se uspe slomiti, tj. usvojiti, daje mogućnosti da se uđe u zaista izvanredno jezgro misli koje se konsekventno nadovezuju na osnovne originalne postavke koje čine specifičnost ovog mislioca. Osnovni njegov rad jeste *Spoznaja i spoznajna teorija*¹, na koji se nadovezuje ceo niz rasprava i monografija o filozofskim pogledima istaknutih mislilaca Evrope i kod nas, kao i o problemima kulture i vaspitanja. Treba posebno spomenuti njegovu knjigu *Ličnost i odgoj*². U raspravama izdatim posle rata on dalje razvija svoje poglede iznete u svom osnovnom radu.

Vuk-Pavlović nastoji da osvetli sistematički položaj spoznajne teorije u okviru šire naučne celine i filozofije uopšte. Na tom putu sudara se sa pitanjima koja su odlučujuća i za samu filozofiju. Ovde mu je osnovno pitanje: »*Da li je odnosno kako li je spoznajna teorija kao znanost moguća, i to ne u smislu upravo transcendentalnog nego načelno metodičkog odnosno znanstveno-sistematičkog postavka pitanja*«. ³ Kao u svom osnovnom radu, tako i u raspravi *Spoznajna teorija i metafizika*⁴, Vuk-Pavlović smatra da spoznajna teorija nije os-

* Ovaj rad predstavlja redaktiranu verziju teksta iz doktorske disertacije *Spoznajna teorija i formalna logika kod jugoslavenskih naroda*, kojoj je mentor bio prof. dr Pavao Vuk-Pavlović (branjena na Filozofskom fakultetu u Skoplju 1964. godine).

¹ Pavao Vuk-Pavlović, *Spoznaja i spoznajna teorija*, Zagreb 1926.

² Pavao Vuk-Pavlović, *Ličnost i odgoj*, Zagreb 1932.

³ Pavao Vuk-Pavlović, *Spoznaja i spoznajna teorija*, str. 14.

⁴ Pavao Vuk-Pavlović, *Spoznajna teorija i metafizika*, Rad JAZU, Zagreb, knj. 235/1928, str. 50—58.

novna nauka već je to ona koja se sa Aristotelom može nazvati prvom filozofijom, tj. metafizikom. Antimetafizički usmerenom neokantovstvu, koje jezgro sveta traži u mišljenju o svetu i koje u formu spoznaje želi kao u mrežu da uhvati ceo univerzum⁵, on suprostavlja svoje argumente.

Spoznajna teorija sudara se sa jednim, za nju prvim i osnovnim problemom: da li je ona posebna nauka, da li ima svoj predmet i metod prema kojima će se moći prikazati kao autonoman, celovit i u logičkom sistemskom pogledu jedinstven naučni sistem?⁶ Vuk-Pavlović osobito insistira na jasnom ocrtavanju predmeta i metoda kojima jedna nauka može da se legitimise kao takva uporedo sa drugim naukama. Zato kao moto svog osnovnog rada stavlja čuvene Kantove reči iz *Prolegomene*, kojima se traži da se u svakoj nauci odredi šta je za nju specifično i čega nema nijedna druga nauka.⁷

Pošto se, prema Vuk-Pavloviću, naučna istina razlikuje od nenaučne po tome što je data sistematično, a to znači u jedinstvenom i jednoznačnom povezivanju mnoštva sudova, elementi jednog sistema koji predstavljaju nauku treba da budu homogeni. Nije moguće čoveku da ostvari ideal da svo znanje prikaže u jednom sistemu. Štaviše, sama struktura znanja koje se konstituiše prema više kategorija prisiljava nas da razlikujemo različita područja znanja, a time da mešamo nauke koliko god više nastojali da postignemo ideal. Otuda i zahtev da se nauke jasno razgraniče prema njihovom predmetu i metodi⁸. To važi i za spoznajnu teoriju. Treba jasno definisati i njen predmet i njen metod, kako bi mogla steći status nauke.

Ali ovo, koliko i da izgleda lak posao, nije uopšte lako učiniti.⁹ Predmet spoznajne teorije nije ni sama spoznaja, jer nju, kao funkciju svesti, izučava psihologija, a njen predmet nije ni spoznati predmet tj. predmet spoznaje, jer prema Vuk-Pavloviću predmet svih psihičkih funkcija, a ne samo spoznajne, jeste predmet istraživanja predmetne teorije¹⁰. Ostaje da se pretpostavi da je predmet spoznajne teorije, nasuprot predmetu psihologije i predmetne teorije, kao i predmetu posebnih nauka, da se istraži spoznaja kao celina, da ova nauka »*odredi veze i odnose*« oba korelata spoznaje: spoznajne funkcije i spoznajnog predmeta, čije veze i odnose ne istražuju ni psihologija ni predmetna

⁵ Vidi: op. cit., str. 52.

⁶ Ibid.

⁷ Moto glasi: »*Wenn man eine Erkenntnis als Wissenschaft darstellen will, so muss man zuvor das Unterscheidende, was sie mit keiner andern gemein hat, und was ihr also eigentümlich ist, genau bestimmen können; widrigenfalls die Grenzen aller Wissenschaften ineinanderlaufen, und keine derselben, ihrer Natur nach, gründlich abgehandelt werden kann.*« (Kant, *Prolegomena*, § 1)

⁸ Vidi: Pavao Vuk-Pavlović, *Spoznaja i spoznajna teorija*, str. 157–159.

⁹ Vidi: op. cit., str. 159 i sl.

¹⁰ Iz ovoga je jasno da Vuk-Pavlović prihvata predmetnu teoriju A. Majnonga, čuvenog austrijskog filozofa, osnivača Gradačke filozofske škole.

teorija. Tada bi se spoznajna teorija pitala: »Kako se dostaje subjekat, koji spoznaje, spoznatoga objekta i u kojem ga smislu zahvaća? Koje su nužne pretpostavke toga zahvaćanja, koji se općeni oblici njegovi dađu utvrditi i gdje su mu granice?«¹¹

Ali, za razliku od drugih nauka, čija se područja sastoje od homogenih elemenata, predmet spoznaje, ovako shvaćen, obuhvata elemente koji su duboko heterogeni. Probleme koje pokreće ovakva heterogenost moguće je rešiti samo ako se ovi heterogeni elementi »prevedu u neku treću sferu, svedu na zajednički predmet, ili bolje, da se potraži ono treće carstvo, u kojemu još nijesu rastavljeni, na osnovu kojega ih možemo prozreti i misliti u njihovu živom zajedništvu, tako da ih u vidu toga jedinstva a na osnovu pretpostavke takova područja možemo i opet zamišljati u nekom homogenom nizu.«¹² Da bi misao mogla da prodre u ovo treće područje, ona treba da shvati područje subjekta i područje objekta kao posledicu jednog razloga. Dalje, rasuđuje naš filozof, pošto ova dva područja, koja treba svesti na treće, nisu samo formalna područja, posledica ne može biti bogatija od razloga. Odatle i ovo treće područje ne može biti predmetom formalne već sadržinske filozofije. Tako ovo područje, pošto se kod njega ne radi samo o spoznaji, ne ispituje spoznajna teorija, već metafizika, ili, rečeno više u saglasnosti s teorijom Vuk-Pavlovića, metempirika.¹³

Tako proizlazi da je spoznajna teorija deo metempirike. Ova poslednja jeste osnovna nauka koja treba da reši i pitanje spoznaje i sudbinu drugih nauka. Ovde je Vuk-Pavlović na liniji savremenih filozofskih nastojanja, koja su išla čak ka zasnivanju jedne metafizike spoznaje, kao što je to bio slučaj sa Nikolajem Hartmanom. Vuk-Pavlović smatra da se spoznajna teorija, ako želi da sudi o spoznaji kao o totalitetu, mora ili unapred odbaciti ili je treba uključiti u obuhvatniji metafizički sistem i u ovom odnosu »njene izjave su već same u suštini izjave metafizičke pa to i moraju biti, hoće li imati zamišljiva smisla.«¹⁴ Tako je oboren stav neokantijanstva da spoznajna teorija može rešiti pitanje mogućnosti i naučnosti metafizike. Time je oboren i stav Brane Petronijevića, koji je, naime, na ovaj način hteo da restaurira metafiziku, da joj dâ ubedljivosti, da je osavremeni i da je napravi prijemljivom za suvremenog čoveka. Sve to ruši analiza Vuk-Pavlovića. On sudbinu metafizike ne pravi zavisnom od spoznajne teorije, već, obratno, po njemu sudbinu metafizike deli i spoznajna teorija.

Ali, ovim ispada da je spoznajna teorija bez svog njoj specifičnog predmeta. Iz njene nadležnosti oduzeto je treće carstvo. Tako, po

¹¹ Pavao Vuk-Pavlović, *Spoznajna teorija i metafizika*, str. 56, kao i *Spoznaja i spoznajna teorija*, str. 176.

¹² Op. cit., str. 57.

¹³ Vidi: *ibid.*, a za termin »metempirika« vidi: *Spoznaja i spoznajna teorija*, str. 180, prim. 61.

¹⁴ *Ibid.*

Vuk-Pavlovića. On sudbinu metafizike ne pravi zavisnom od spoznajne meta spoznaje pa, prema tome, »ne može ni da bude neka samostalna, na vlastitim pretpostavkama izgradiva, ukratko samosvojna znanost.«¹⁵ Odatle proizilazi da »nema ni problema, koji bi bili naprosto 'spoznajno-teorijski'«, već da su problemi gnoseologije ujedno i problemi psihologije, predmetne teorije i metafizike.¹⁶ Tako spoznajna teorija ima posla ne sa jednim već sa više predmeta, pa zato deluje ne sa jednim već sa više metoda.

Vuk-Pavlović se sada lako može obračunati sa dva posvađana lagra u logici kao teoriji spoznaje, naime sa psihologizmom i logicizmom. Za njega su to jednostrana gledišta, koji »mora da se ukoče u tjesno-grudnu dogmatizmu, koji boluje bilo od sljepoće predmetâ bilo od sljepoće funkcijâ.«¹⁷ Svaki od ovih metoda, kako onaj koji polazi od predmetâ, tako i onaj koji polazi od funkcijâ, ima svoje opravdanje ako se upotrebi na svom mestu, ali postaje besmislen ako se uzme kao jedinstven i proširi se van svojih okvira važenja.

Treba istaći da se ovde ne radi o metafizici u tradicionalnom smislu reči, naime o metafizici koja čisto racionalnim sredstvima dohvata apsolutnu stvarnost, stvarnost boga, duše i sveta u celini. Ovde se radi o *metempirici*, na šta ukazuje i sam Vuk-Pavlović.¹⁸ Kod njega se radi o teorijskom zahvatanju sveta koji je »iza« empirijskog, koji uslovljava empirijsko i strukturno ga određuje, daje mu smisao i bitnu orijentaciju celovitim zahvatom doživljaja, a ne samo racionalnim naporom, te se čulno prima, predstavlja, misli, oseća i voljom dosiže. Tako bi metempirika bila nauka čiji se predmet konstruiše kao samorazložna komponenta spoznajnog doživljaja korelacione povezanosti između heterogenih elemenata spoznaje i spoznatog.¹⁹

Da bi zahvatio svet »iza« empirije, Vuk-Pavlović polazi, kao i Dekart, od onoga što mu se čini najsigurnijim, nesumnjivo datim, u čije postojanje niko ne može da sumnja. Za razliku, pak, od Dekarta, on ne polazi od mišljenja, već od *doživljaja*. On mu je ono najsigurnije i prvo i ono na čemu se može graditi cela zgrada teorije. Za njega važi stav »Doživljavam, znači postojim«, ili, ako se radi o stvarnosti uopšte, ono što se prvo stavlja (prastav) glasi ovako: »Ono, što je na temelju neposredovana doživljaja zazbiljno znano, uistinu i jest zazbiljno.«²⁰ Ovaj prastav je Vuk-Pavloviću, može se tako reći, aksiom u modernom smislu reči, iskaz kome nije potreban nikakav dokaz, jer se njime tvrdi samo golo postojanje činjenica a ništa o njihovoj suštini ili suštinskoj povezanosti. Kao takav, taj stav logički prethodi svakoj refleksiji, pa se zato i naziva prastavom.

¹⁵ Pavao Vuk-Pavlović, *Spoznaja i spoznajna teorija*, str. 181.

¹⁶ Op. cit., str. 181–182.

¹⁷ Op. cit., str. 186.

¹⁸ Vidi: prim. 13.

¹⁹ Vidi: op. cit., str. 181.

²⁰ Op. cit., str. 22.

Da je nešto činjenica, dokazuje se logičkim izvođenjem, ne diskurzivnim dokazivanjem koje se pleće kao lanac, karika po kariku, pri čemu se ipak cela građevina gradi na prethodnom i bez njega se ne može zamisliti. Logičko rasuđivanje jeste lov na prethodno. Ono ne dokazuje činjenicu već neposredni uvid. On ukazuje na neposredni doživljaj i time je urađeno sve što je trebalo uraditi. Da je on onakav kakav je pred nama, u to niko ne može sumnjati, a najmanje onaj o kome je reč u ovom slučaju. Zato Vuk-Pavlović piše: »Tako stoje 'činjenice' kao razložni temelj i supstrat svake problematike logički pred svakom spoznajom i pred svakom filosofijom. I kao što je nemoguće apsolutno ne znati, gdje činjenica znanja postoji, kako je, gdje 'Ja' neko 'nešta' znade, skroz nemoguće, da se isti 'Ja' osvrtno na ovo isto 'nešta' nalazi u negativnom neznanju, tako se znade jednako, da činjenica 'jest', pače i onda, dok se još ne zna, što je 'činjenica'.«²¹ Nešto se može znati pre nego što bude spoznato, naime postojanje činjenice onoga što će se spoznati. Zato, kao što veoma lepo kaže Vuk-Pavlović, da se zna da činjenica postoji ne treba »proći stepenicama spoznaje«, već samo konstatovati: to i to jeste!

Za razliku od činjenice, suština je nešto što je nužno povezano sa činjenicom, te se određuje kao »onaj idejni momenat na činjenici, koji znanjoj predmetnosti kao opstojno podaje smisao« ili kao onaj konstitutivni faktor, koji činjenicu u njenu nagome postojanju veže uz zazbiljni smisao.«²² Ovim se suština (bistvo) Vuk-Pavlovića razlikuje od suštine (Wesen) Huserla. Kod ovoga suština ne kazuje ništa o stvarnom postojanju. A, prema našem filozofu, zamišljanje nekog sveta suštine bez postojanja jeste protivrečnost.²³

Doživljaj je sve ono što doživljavam: percepcija, predstava, osećanje, želja itd., sve ono što se javlja u psihi. Sve su to činjenice u čije se postojanje neposredno uveravam. Primarno, ono što je na početku spoznavanja, jeste činjenica golog postojanja neke činjenice kao postojeće i samo sa tom konstatacijom još nemamo spoznaju. Spoznaja se interesuje ne za to da li nešto »postoji« već »šta« je to što postoji, šta je činjenica, kakva je njena suština. To su, može se reći, dva pola s kojima smo suočeni na početku našeg puta do znanja: postojanje i suština. Prvo nam je dato bez ikakvog napora, poklonjeno nam je, dato na poslužavniku, oko njega ne treba da se mučimo, ono je tu. Suština se, pak, nalazi na drugoj strani globusa spoznaje i do nje se dolazi u znoju lica svoga, ona je rezultat misaonog podviga, spoznajne odiseje, koju ne treba ni da započinje onaj ko nije spreman za nju i za rizike koji se mogu završiti i najtragičnije.

²¹ Op. cit., str. 27.

²² Op. cit., str. 26.

²³ Vidi: op. cit., str. 117, uporedi i str. 116.

Da bi se spoznaja mogla ostvariti, između »postojanja opšte« i »suštine« mora biti nečega što posreduje, što se stavlja između prastava znanja i stava spoznaje, ili, rečima Vuk-Pavlovića, između njih »mora da se nalazi neke vrste međustav, koji bi dašto bio neki stav znanja, no čijom imanetnom dijalektikom u 'znanome' prelazi neodređeno znanje u takvu određenost, kojom će biti na dohvat spoznaji«. ²⁴ Taj međustav se određuje kao logički momenat »u kojemu znano prelazi iz neodređenosti 'postojanja naprosto' u određenost takvosti identično znanoga«. ²⁵ To je onaj fenomenološki sloj znanja koji znači više nego znanje golog postojanja nečega, no to nešto je još nepoznato. Kako to? U ovoj situaciji negacija nas uzdiže do položaja u kome će se zahvatiti traženo posredovanje. Negacija je znanje o tome »što neka znana predmetnost (činjenica) nije«, dok se »još nije spoznalo, što je određena 'činjenica'«. ²⁶ Tako pozicijom prastava imamo negaciju međustava. I prastav i međustav nisu funkcije spoznaje. Na osnovu fenomenološkog sloja međustava izvodi se dijalektika, koja našeg mislioca vodi od neodređeno znanog u znanje kao određenost njegove suštine.

U vezi sa ovim treba istaći da ovaj sloj negacije Vuk-Pavlović dokazuje pozivajući se na svakodnevni život i na psihologiju deteta. Ovaj sloj jeste sloj znanja o nečemu što nije, neodređeno znanje suštine. Pošto je neodređeno, ono je i predspoznajno, jer spoznati znači »odrediti suštinu«. S druge strane, negacija nije negacija postojanja uopšte, već korak u uzdizanju iz sfere alogičkog, ili, bolje, predlogičkog, u sferu logičkog. Znanje nam se na ovaj način predstavlja kao kompleksija, kvalitetno nova celina, čiji su relati ova dva sloja fenomenološke analize. Budući da je, pak, ovo znanje još logički neodređeno, ono je predspoznajno znanje.

Znači, osnovni pojam Vuk-Pavlovićeve filozofije jeste doživljaj. Doživljaj je celina, kompleks, ono što je prastavno dato. On ima značaj ne samo psihološkog doživljaja već ide u duboko u oblast koja je iza psihološkog i na kojoj se gradi psihološko. I spoznaja jeste doživljaj osobite vrste. Svaki doživljaj, pa i onaj spoznajni, može se dirimirati na svoju subjektivnu i objektivnu komponentu, na svesnost kao subjekt doživljaja i predmetnost kao objekt doživljaja. Ovi se javljaju kao »korelativni nosioci svakog doživljajnog totaliteta, koji se međusobno u cjelosti kvalitativno skroz isključuju«. Dalje, »ovim je dvjema stvarnostima naznačena najdublja i najoštrija različnost, koja je u zazbiljnosti uopće data«. Ova različnost između subjektivnog i objektivnog je čak veća i od različnosti psihičkog i fizičkog. Oni »iscrpljuju . . . bez ostatka svu doživljajnost«. ²⁷ Ono što čini ove komponente

²⁴ Op. cit., str. 28.

²⁵ Op. cit., str. 28—29.

²⁶ Op. cit., str. 29.

²⁷ Op. cit., str. 39.

doživljaja toliko različitim jesu vremenitost, koja karakteriše svest, i »apsolutna nevremenitost ili bezvremenitost«, svojstvena predmetnosti.²⁸ Predmetnost se »empirički očituje mnoštvom samih sobom identičnih jedinaka ili . . . predmeta«, a svest je »empirički data nizom rodno jednoznačno odredivih kvaliteta«, funkcija.²⁹ Zato se može reći da se doživljaj kao dati predmet spoznaje dirimira na funkcijsku i predmetnu komponentu. Kao takve, one su datosti koje prethode spoznaji. One su logički i fenomenalno nezavisne, ali su doživljajno zavisne, tj. »spoznajno se dadu dohvatiti u svojoj slobodnoj zasebnosti«, ali su doživljajnog porekla.³⁰

Međutim, iako Vuk-Pavlović nastoji da predmet odredi logički i fenomenalno nezavisnim od funkcije, tj. od subjektivne komponente, te da time izbegne subjektivizam, on učenjem da funkcija, »dohvatajući predmet, ostavlja na njemu trag ili refleks u obliku 'zazbiljnog karaktera', koji se očituje kao stvarno stanje na predmetu te s njegovom opstojnosti ili zazbiljnosti stoji u blistavoj vezi«,³¹ dovodi u pitanje postojanje predmeta, pošto je to nemoguće bez funkcije, koja dobija primarni značaj. To bi vodilo u subjektivizam, koji on svakako nastoji da izbegne teorijom predmeta, čime dolazi do izražaja činjenica da je na njega uticao Majnong. Štaviše, prema njemu, »predmet bez zazbiljnog karaktera je već kao takav uvijek i bez izuzetka predmet empiričkoga stava«.³² Dublje istraživanje, koje dolazi do izražaja u metempiričkom stavu, ne sme da ispusti iz vida ovaj pravi karakter, koji dolazi od funkcije. Ovde se nalazimo pred jednom teškoćom iz koje se ne može lako izaći, iako je sam Vuk-Pavlović sklon da svoje gledište pre nazove realističkim nego idealističkim, tj. da je objektivno zasnovano nasuprot subjektivizmima bilo kakve vrste. Svakako treba imati na umu da se ovde prave fenomenološke analize koje računaju sa jednom datošću, naime sa datošću spoznaje kao takve, te je nesumnjivo da funkcija, tj. subjektivni doživljaj, pravi da ono što je predmet funkcije, čemu ona uvijek intendira, dobije pravi karakter, bacajući samim tim refleks na ono što se označava predmetom. Tu je uloga Vuk-Pavlovića slična veštom restauratoru, koji nastoji da iza bezvrednih premaza otkrije primerak stare umetnosti ili da dobije originalni tekst palimpsesta iz koga će progovoriti genije prošlosti. Tako sa prvog sloja golog postojanja on ide ka originalnoj delatnosti spoznajnog akta, kojim se dohvata suština postojećeg preko međustavnog negiranja da se nešto zna. To znanje neznanja je zaista priprema za znanje, ali i najvažnije znanje, bez koga bi se znanje kao takvo teško moglo ostvariti. To je ono Sokratovo načelo, izraženo iskazom »Znam da

²⁸ Vidi: op. cit., str. 40.

²⁹ Op. cit., str. 41.

³⁰ Vidi: op. cit., str. 44.

³¹ Op. cit., str. 42—43.

³² Op. cit., str. 44.

ništa ne znam«, koje se obračunava sa svakim tobožnjim znanjem, čime se stvara preduslov za napredak u oblasti spoznaje. Analitičar uvek vodi računa o prirodi materijala, o pokretljivosti, o onom toku koji mnogo čega nosi sa sobom i nastoji da ga uhvati na delu, pa je jedno od sredstava kojim to čini i dijalektika, otkrivanje suprotnosti, koje i doprinose da ova oblast bude neobično napeta i kontroverzna. I u oblasti spoznaje kao procesa dohvatanja suštine postojećeg moraju se uspostaviti takve distinkcije kojima bi se dohvatila njegova dijalektika, živo, nikada smireno stremljenje, u kome nema reč samo objekat, već i subjekat, njegovi ciljevi i interesi, njegova životna i istorijska pozicija, od čega će mnogo zavisiti da li će se jednom spoznato stalno aktualizirati na osnovu sposobnosti subjekta da upoređuje i njegovog mišljenja, koje postupa prema sebi imanentnim principima identiteta i neprotivrečnosti.

Ovo se vidi i iz razvijanja teorije kategorijalnih područja i kategorijalnih slojeva, koje se najlakše može razumeti iz Vuk-Pavlovićevog primera zlata, kako njega razgledaju različne nauke.³³ Zahtev za jednoznačnim i neprotivrečnim (homogenim) određenjem predmeta svake nauke ostvaruje se kategorijalnim područjem. U njemu jedan od relata kompleksije dobija relativnu stabilnost, čime stiče osobitu važnost, pa svim drugim relatima, koji sa njim mogu stupiti u vezu, kao da daje svoje osvetljenje. Hemičar će razgledati zlato sa stanovišta hemijskog elementa, psiholog sa stanovišta boje, numizmatičar sa stanovišta kovanog novca, finansijska nauka sa stanovišta platežnog sredstva itd. Zlato je jedno, ali se razlaže na različita područja kategorija kojima se analizira, pa postaje predmet različitih nauka, u stvari, od njega postaju različiti predmeti različitih nauka, iako sve polaze od jedne iste percepcije zlata, na osnovu koje se pretpostavlja da imamo posla sa jednom istom stvari koja se ne menja. Međutim, ako se na zlato gleda kao na stvar, tada se sve promenilo, pošto nije više reč o kategorijalnom području već o kategorijalnom sloju, u kome nema stalnog relata i u kome se ukrštaju razna kategorijalna područja, pa nam se predmet predstavlja u nekoj drugoj dimenziji.

Ovde se vidi koliko veliki značaj ima strukturiranost predmeta spoznaje i koliko je velika njena uloga u određenju suštine predmeta. Sam po sebi, reklo bi se, on je logički polivalentan, daje mogućnosti da se strukturira na različite načine, da se podređuje u različita kategorijalna područja i tek tada dobija dignitet naučnog predmeta, tj. predmeta određene nauke. Tako, ne postoji jedan predmet, već mnogo predmeta, a stvar je tvorevina ne kategorijalnog područja, koje je teorijski niz, već tvorevina kategorijalnog sloja, koji je praktički niz, pa je time i ona praktička kategorija, kao što su praktička

³³ Vidi: op. cit., str. 54.

³⁴ K. Marks, *Prilog kritici političke ekonomije*, str. 212.

kategorija i »svojestvo« i »delatnost«. Tu nastaje, da se tako kaže, zanos za teorijskim, uzimanje fenomenalističke analize kao predmetotvorne, s jedne strane, i proglašavanje stvari, koja se stavlja u navodnike, za protivrečan pojam »spoznajno nespoznatog«, koji se stvara iz praktičkih potreba, ali je neupotrebljiv i nepotreban za teorijska izvođenja. Da bi se jedna stvar spoznala, ona se mora raslojavati, pristupati joj sa različitih strana, proučavati je sredstvima različitih nauka, koje je stavlja u svoje, od drugih nauka različite sistema kategorija. Proizlazi da, ako svaka nauka uzme po nešto od stvari, tada na kraju od nje ništa ne ostaje. Tu se kretanje kategorija, kao što kaže Marks, zaista javlja kao »pravi proizvodni akt«³⁴. Teoretičar, odbacujući stvar rečima, ništa nije izgubio u svom poslu, ali se praksa stalno javlja, ona prisiljava i same nauke da preispitaju svoje kategorijalno područje, da utočnjavaju svoja teorijska sredstva, da se ona diferenciraju i da od jednog predmeta stvaraju više naučnih predmeta. Na delu je stalno kretanje, ključanje, prelivanje. Ono o čemu nam nauka ne može dati pojam, treba da nam dâ filozofija. Ona ne treba da odbaci praksu, već da objasni njenu ulogu u teorijskom ispitivanju. Ona treba praksi da dâ dignitet teorijskog. Ne ulazeći u ovo veoma složeno pitanje i zadovoljavajući se sa podsećanjem na drugu Marksovu tezu o Fojerbahu, konstatovaćemo da se polazeći od doživljaja, predmet ne može odrediti a da se ne uhvati u mrežu kategorija koje će pomoći da se struktura, da se razloži na sastavne delove i da se utvrdi veza između ovih delova, jednom rečju, da postane predmet nauke. S druge strane, predmet ne može da se smatra za stvar, jer bi se u tom slučaju odvojio od doživljaja, a time bi otpao iz sfere spoznaje. Teorijskom analizom, na kojoj Vuk-Pavlović dosledno ostaje, ne može se doći do stvari po sebi.

Po Vuk-Pavloviću, kategorijalna područja se povezuju u veće celine, nazvane »svetovi«. Ovo se povezivanje vrši oko neke kategorije. Ova suštinska kategorija služi kao stožer oko koje se ujedinjuju različita područja. Takvih područnih kategorija ima mnogo, zato su i svetovi mnogobrojni. Područne kategorije se kao najviši poimi ne mogu definisati, pošto im nedostaje blizak rod, pa se dohvataju »neposrednom suštinskom intuicijom« (»neposrednim bistvenim uvidom«), na osnovu neposrednog doživljaja, »od čije će temeljne intencioniranosti i zavisiti, koje i kakve li će područne kategorije izvjesni individuum u smislu prastava funkciono dohvatiti, ugledati«.³⁵ Odatle proizlazi da je moguće različito postavljanje ovakvih kategorija, pa razne filozofije koje se javljaju u istoriji filozofije ne predstavljaju ništa drugo nego izraz za razne svetove, samo da nisu protivrečni. U stvari, »o nekom privilegiju stalna filozofičkoga sustava na 'istinu' ne može uopće biti govora, budući da . . . između sebe različiti filozofski sustavi izlažu i različite 'svetove', pa je sasvim moguće da između sebe različiti filozofički sustavi — ukoliko su u sebi neprotuslovni

³⁵ Pavao Vuk-Pavlović, *Spoznajna i spoznajna teorija*, str. 61.

odnosno ukoliko dohvaćaju ili zahvaćaju 'zazbiljno' — budu jednako 'valjani', 'istiniti'.³⁶

Na ovaj je način zauzet tolerantan stav kakav se u filozofiji teško može sresti, a još manje opravdati na osnovu temeljnih pretpostavki filozofskog sistema. Ovo sačinjava originalnost Vuk-Pavlovićevog gledišta. Kod njega se filozofski sistemi ne opravdavaju samo po vertikalnoj liniji. To je učinio još Hegel. Filozofski sistemi sada dobijaju filozofsko opravdanje po horizontali: da postoje jedan do drugog kao što postoje različiti geometrijski sistemi, od kojih svaki ima pravo da postoji i da važi, da je stvaran i pravi. Time je oboren dogmatizam. Ali ostaje jedna praznina, bespomoćnost i sumnja kada se radi ne o filozofu tvorcu, već o onima koji se bave filozofijom, očekujući od nje odgovore na najopštija pitanja o svetu i životu. Svaki odgovor nosi svoj indeks, ukazivanje na sistem u kome je dat. Pitanje je, međutim, ne kako koji filozof odgovara na neko pitanje, već da li je odgovor u saglasnosti sa objektivnom stvarnošću.

Ovu temu o različitim filozofijama kao izrazu različitih svetova Vuk-Pavlović ponovo pokreće u raspravi *Filozofije i svjetovi*³⁷. Tu se ističe misao da je za razliku od posebnih nauka, koje »rastu, . . . postupno i zadiru upravo asimptotički sve šire u stvarnost, koja je naznačena njihovim predmetom«³⁸, tok filozofskog teorijskog umovanja diskontinuiran, da ne zna za dograđivanje, da »polazi u neku ruku s početka, počinje tako reći s nova«.³⁹ Razlog tome je neiscrpnost i nesagledivost stvarnosti koja se ne podaje ljudskoj spoznaji i ne dozvoljava da se prodre u njenu suštinu samo jednim sistemom. Tako ljudski um zastaje pred ljudskim svetom, koji je sa više strana vremenski i prostorno ogradaen: epohom u kojoj mislilac živi, prošlosti i budućnošću koje deluju na epohu, čovekom koji doživljava ovu epohu, koji joj daje svoj pečat i koji je neodvojiv od nje. Naš mislilac zato konstatuje: »Ljudsko spoznavanje je vezano za određen svoj svet i ogradaeno njime«.⁴⁰ Ovo, pak, prema njemu, ne znači da spoznaja nije sposobna da dohvati svoj zadatak. Naprotiv, ovime se njoj postavlja određeni dostupan cilj i ona se ne bavi rešavanjem nerešivih zadataka. Tako nismo daleko od jedne vrste docta ignoratia, koju srećemo kod Kuzanskog, a koja je u izvesnom smislu važnija i od samog znanja. »Jer — kao što kaže Vuk-Pavlović — kao što krvno tjelešće neko, sve kad bi imalo još toliko budnu, zahvatnu i prodirnu svijest, izvršavajući svoje funkcije ne može da organizam, kojemu služi, sav ogleda, ne smijući naprosto izaći iz njega te ga bilo kako okružiti, tako nije dano ni ljudskoj svijesti okovanoj jastvom, što ga sama ostvaruje, da

³⁶ Op. cit., str. 87—88.

³⁷ Pavao Vuk-Pavlović, *Filozofije i svjetovi*, Godišen zbornik na Filozofski fakultet vo Skopje, 1962, str. 5—26.

³⁸ Op. cit., str. 7.

³⁹ Op. cit., str. 8.

⁴⁰ Op. cit., str. 12.

se dostane jednostavnim nekim prodorom izravno cjeline svijeta.⁴¹ Ta svest ne može sama prevazići sebe, zaobići se, trajati onoliko koliko ne može trajati, izvršiti podvig koji se jedino završava pogibijom a da ipak ne pogine. Mi smo zarobljeinci epohe, a još više svoga ja, iz koga ne možemo izaći kao što ne možemo izaći iz svoje kože. Neko bi rekao da je ovo filozofija beznadežnosti. Ali naš filozof se s tim nikako ne slaže. On izbegava agnosticizam i skepticizam učenjem da čovek-tvorac prema svojim mogućnostima, sposobnostima, sklonostima i interesu aktualizuje jedinstvenu statičku stvarnost, udahnjuje joj život, pokreće i vadi na svetlost dana, konkretizuje i umnožava i smislom je povezuje u svoj svet. Tako svaki čovek-tvorac ostvaruje jednu od mogućnosti, kojih ima beskonačno mnogo, i time omogućava stvarnosti da zasvetli osobitim čoveku-filozofu svojstvenim sjajem, koji je ujedno i svetlost epohe u kojoj on živi, u kojoj deluje i ostvaruje je kao takvu. Ovde čovek pravi svoju sopstvenu istoriju i svoj sopstveni svet. Tako različiti svetovi sačinjavaju različite sisteme, predmetnosti različitih filozofija. Time Vuk-Pavlović omogućuje filozofsku spoznaju, koja bi, ako bi se odnosila na jedan predmet, a imajući u vidu raznovrsnost i suprotstavljenost filozofskih koncepcija, bila onemogućena i bezizlazna.

U raspravi *Kulturna svijest, znanje i obrazovanost*⁴² iznosi se učenje o slojevima u znanju. Ovde se ne polazi od svetova kao različitih vizija jedne stvarnosti, već od okolnosti da su svetovi, ukoliko su stvarni kao ljudski svetovi, istovremeno i znana postojanja, pa i znanje ima nečeg što, nezavisno od posebnog znanja o svetovima, ima suštinsko ustrojstvo koje im je zajedničko, a koje se izražava u njegovoj slojevitosti prema smislu i značenju sadržaja, kao i prema načinu na koji su dati. U predmetnom pravcu znanje je izgrađeno u slojevima tako da ide od slojeva šire ka slojevima tešnje određenosti, od utvrđivanja postojanja do suštine, od poznatog do spoznatog; u pravcu funkcije ono je izgrađeno u slojevima tako što ide od izvesnosti čija je uverljivost jača, sugestivnija, dublja do onakve izvesnosti čija je uverljivost slabija, kolebljivija.⁴³ Tako Vuk-Pavlović razlikuje tri modalna sloja znanja: umješno, vjerovno i naslutno znanje.

Umješno znanje se konstituiše po predmetnosti koja je data veštački, a obuhvata se metodima egzaktnih i pozitivnih nauka. U odnosu na vrednosti ovo znanje je neutralno. Ovo znanje je opštedostupno, može da se prenosi na nova pokolenja, može stalno rasti i ima isključiv značaj za praksu i pre svega su za pojedinačnu primenu. Ono služi za održavanje ljudi pojedinaca i kolektiva. Vjerovno znanje je vrednosno znanje i zasniva se na neposrednom doživljaju, a prikazuje se u okviru filozofije i umetnosti. Ono ne svedoči o nekoj goloj faktičnosti već o suštinama, o duševnim dubinama i plićinama, o svesti i

⁴¹ Op. cit., str. 13.

⁴² Pavao Vuk-Pavlović, *Kulturna svijest, znanje i obrazovanost*, Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet vo Skopje, 1960, str. 151—164.

⁴³ Vidi: op. cit., str. 154.

nesvesnom. Ono se konstituiše »tek iza vjere, po kojoj se vrednote ostvaruju«⁴⁴. Naslutno se znanje odnosi na najopštija pitanja povezanosti bića i njegovih heterogenih elemenata u totalitet celovitosti: o odnosu mišljenja i bića, subjekta i objekta doživljaja, funkciji i predmetu spoznaje, biću i bistvu, egzistenciji i suštini, nužnosti i slobodi, kao i o strukturalnoj šemi sveta, tj. kategorijalne analize. Ali kategorije i njihov sastav »ne daju se otkriti ili razotkriti kao određene predmetnosti ili bistvenosti. Oni se naprotiv u bitnosti samo nagađaju, njihov se sastav u posljednjem vidu tek naslućuje«⁴⁵. Zato se ovo znanje i zove naslutno znanje, koje se izvršava intuicijama, »viđenjima, što iskrsavaju na osnovu pitanja, koja u krajnosti nailaze na dno saznatljivoga i stoje ispred tajne, koja se krije u bistvu žive zazbiljivosti i sastavu svjetova, što niču u njezinu krilu.«⁴⁶ Sadržaj ovog znanja ne može se proveriti kolektivno, kao što je to slučaj sa umješnim znanjem, niti osigurati nekim ostvarenjem, kao kod vjerovnog znanja. Do njega može doći samo usamljena ličnost na osnovu svog doživljaja. Ove ličnosti se predstavljaju kao neka vrsta prorokâ, ljudi koji imaju neobičnu moć, to su, kao što bi rekao Hegel, »voditelji dušâ«. Oni neodoljivo deluju na svoje bližnje. Ova vrsta ili sloj znanja govori o tome »da unatoč svojoj socijalnoj povezanosti mora na posljetku ipak svak sam spoznavati, sam uviđati, sam ostvarivati u sebi vrednote, sam biti dobrostiv — tu nema i ne može biti zamjene.«⁴⁷ Tako znanje viđenjima, intuicijama prodire u jezgro stvarnosti preko ličnog podviga, koji je svojstven samo izabranima. Kao što čovek umire sam, tako on sam mora da dođe do poslednjih svetskih zagonetki.

Odatle Vuk-Pavlovićeva filozofija toliko mnogo ceni intuiciju, neposredno sagledavanje, koje kao iskra počinje da sija i otkriva nenaslućene dubine unutrašnjeg čovekovog sveta. To dolazi do izraza u učenju o evidenciji kao celovitom aktu doživljavanja, koji ima, prema našem filozofu, dve komponente: psihološku i predmetnu, kao, uostalom, i svaki doživljaj. Psihološka komponenta evidencije je izvesnost. Ona je uvek subjektivna, uvek je vezana sa subjektom. A pošto subjekt sam sebe spoznaje, izvesnost je poslednji kriterijum spoznaje. Ona se javlja »u neposrednoj svijesti očitosti«⁴⁸. Kao i svaka funkcija, i izvesnost intendira na neki predmet. Predmet izvesnosti su vrednosti uopšte, a među njima i istina, kao jedna od vrednosti. Tako izvesnost kao kriterijum važeće spoznaje i vrednost koja joj odgovara, tj. istina kao cilj spoznaje, ne pripada spoznajnoj teoriji, već psihologiji, s jedne, i predmetnoj teoriji, s druge strane. Sama evidencija kao jedinstvo heterogenih elemenata u iskonskoj celini doživljaja jeste pred-

⁴⁴ Op. cit., str. 157.

⁴⁵ Op. cit., str. 160.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Op. cit., str. 161.

⁴⁸ Pavao Vuk-Pavlović, *Spoznaja i spoznajna teorija*, str. 199.

met posebne nauke, koja se, kao što smo videli, naziva metafizika ili metempirika.

Evidencija predstavlja poslednji temelj spoznaje. Ona je ona činjenica, elemenat »bez kojega bi spoznaja morala izgubiti svako uporište, jer bi joj nedostajalo poslednjega svjedočanstva istine. Njenim se imenom naziva ono poslednje spoznajno dno, mimo kojega je svako uviđanje isključeno, svaka tvrdnja bez oslona«. ⁴⁹ Štaviše, evidentni doživljaj se smatra »najvišim realizacionim oblikom nevremenite vrijednosti«, u njoj se i njenom totalitetu »objavljuje ono, što je vječno u čovjeku«, »dotiče se trenutak s vječnošću«, tako da je »čovjek u prvome redu biće karakterizirano potrebom očitosti«, koja »gotovo i nadvisuje sam nagon za održanjem«. ⁵⁰ Tako, dok je Aristotel govorio da je čovek zoon politikon, a Franklin — toolmaking animal, Vuk-Pavlović smatra da je čovek evidencijsko biće. Evidencija je, tako, ono što pravi našeg mislioca njenim filozofom, kome ona nije sredstvo spoznaje već njen krajnji cilj. Čim je spoznaja došla »do očitostna doživljaja, spoznajno nastojanje je dostalo svoje neposredne svrhe, pače i onda, ako nije vodilo ni do kakva praktična uspjeha i ako praksi uopće nije služilo«. ⁵¹ Evidentna spoznaja ne može se podleći nikakvoj sumnji, da bi je nagrizao crv skepse. »Nema doista nikakva razumna razloga — kaže Vuk-Pavlović — nekoj bojazni, da li nas možda ipak i u samom doživljaju očitosti kakav zloduh zlobno ne vara; jer kad bi, kako nije, neistina, a ne istina, bila fundamentom logičke očitosti, ona bi — zvučalo to i paradoksalno — bila i bolja od istine!«. ⁵²

Teorija evidencije služi našem filozofu da bi izložio svoje shvatanje najdubljeg spoznajnog sloja. On njome prodire do njegovog dna i do njegovih poslednjih granica. Reklo bi se da je s njom ispivena čaša spoznaje do poslednje kapi, da je doživljen ukus i miris sveta, i ako je neko dobio drugačiji ukus a ne onaj evidencije, ako se on ne složi sa njim, tada to nije znak da se prevario pa će doživeti osudu i prekor, njemu se neće okrenuti artiljerija argumenata i protivargumenata, već će se ostaviti da i on živi u svom svetu i da na svoj način proživljava stvarnost, u kojoj ima mesta za sve prave mislioce, samo ako su dosledni u izvođenju konsekvenci iz svojih pretpostavki. Nekome ovo može zvučati previše tolerantno, pošto ispada da svako može da stvori svoju filozofiju po želji. To nije tako, jer smo već ukazali da je po Vuk-Pavloviću prava filozofija ona filozofija koja je izraz ne samo velike ličnosti već i velike epohe i da u njoj dolazi do izraza niz komponenata transsubjektivnog karaktera. Tu ima mnogo natezanja, ali je uloženi i ogroman napor da se shvati život, pokretno, napeto, sled protivrečnosti koje prožimaju spoznaju, da se dohvati specifika filo-

⁴⁹ Op. cit., str. 194.

⁵⁰ Op. cit., str. 258.

⁵¹ Op. cit., str. 260.

⁵² Op. cit., str. 259.

zofije, da se ona približi umetnosti, a da se umetnost napravi filozofskom. Time ona izražava ne samo misli jednog malog broja filozofa današnjice, već i one teoretičara umetnosti i njenih kritičara, koji na umetnost ne gledaju kao na akt inventarisanja, golog preslikavanja, već kao na stvaralački podvig.

Da bismo ovo dostupnije izrazili, navešćemo iskazivanje jednog našeg kritičara: »*Moderni pesnik (bez navodnika), i ne samo on, uvek je sklon da izbegne efemernu faktičnost trenutka dostupnog za dodir, vid i sluh da bi se iscelo predao košmarnoj trajnosti sna, vizije i iluzije, prikazujući je kao neegzistentnu stvarnost u kojoj se otkrivaju suštine svog sopstvenog bića, koje se, sposobnošću da do maksimuma razvije svoj senzibilitet, uzdiže do nivoa opšte kategorije.*«⁵³

Nema sumnje da kritičar o kome je reč nije čitao Vuk-Pavlovića, ali je, analizirajući napor modernog pesnika, došao do jedne teorije koja je — iako nerazrađena, nepromišljena i nezasnovana na jednom dubokom fenomenološkom postupku — ipak u svojim konstatacijama slična njegovoj. Ovde se, nasuprot efemernosti fakticiteta, koji se dostiže čulno, ističe »košmarna trajnost« vizije, tj. evidencije, koja razbija senzibilitet tvorca do te mere da on dolazi do opšteg, do kategorija. Tako je i ovde ličnost nosilac najdubljih spoznaja, a evidencija, prosvetljenje, koje kao munja reže duboke tame nepoznatog, otkriva ličnosti ono što je drugima nedostupna tajna. Samo što je kritičar ovde isključiviji i iracionalniji, jer svu ovu spoznaju koja otkriva tajne zasniva na senzibilitetu, a Vuk-Pavlović na totalitetu spoznajnog akta, koji je racionalan, i emocionalan, i voljni u isti mah. Akcentirajući jednu od spoznajnih formi, jedan od slojeva od kojih se formira njeno složeno tkivo, Vuk-Pavlović je dao uvida u mogućnosti i osobitosti spoznaje i u ulogu koju je ovaj sloj igrao a i danas igra u umetničkom i filozofskom stvaralaštvu.

Ne upuštajući se u druge forme filozofske delatnosti Pavla Vuk-Pavlovića, zadovoljićemo se napomenom da je njegov metod metod fenomenološke analize spoznajnog procesa, njegova osnovna pretpostavka doživljaj, njegov cilj — suština ili smisao doživljaja. Ono što njega interesuje je živ, protivrečan, dijalektički proces u kome subjektivitet gradi spoznajne celine, ali ne ostaje na funkcijskom, psihološkom, već obraća pažnju i na predmetni elemenat, pa je otuda i realistički obojen. Na njega je najviše uticao Majnong, ali ne toliko da u svakom redu njegovih radova nije očit njegov originalni stvaralački duh, po kojemu je on jedan od najznačajnijih filozofa kod nas.

⁵³ Branko Varošlija, *Vlada Urošević: Nevidelica, Razgledi*, Skopje, V/1963, str. 609.

SPOZNAJNA TEORIJA PAVLA VUK-PAVLOVIĆA

Sažetak

Pavao Vuk-Pavlović svojom djelatnošću daleko prevazilazi ne samo sve filozofe u Hrvatskoj između dva rata, već, zajedno sa Branislavom Petronijevićem i Francetom Veberom, predstavlja jednog od najznačajnijih mislilaca u Jugoslaviji. Najznačajniji njegov rad je *Spoznaja i spoznajna teorija*, a ovaj tekst predstavlja razradu osnovnih postavki Vuka-Pavlovića iznijetih u tome djelu.

PAVAO VUK-PAVLOVIĆ'S COGNITIONAL THEORY

Abstract

Pavao Vuk-Pavlović with his work has not only gone far beyond all the philosophers in Croatia between the two world wars, but is one of the most important thinkers in Yugoslavia, along with Branislav Petronijević and France Veber. His most significant work is *Spoznaja i spoznajna teorija* (Cognition and Cognition Theory), and this text is an elaboration of Vuk-Pavlović's basic postulates as put forth in this work.